

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

P. BORZONE, *I pesi monetari di monete italiane*. Milà, 1988, P. BORZONE. *I pesi monetari di monete non italiane*, Milà, 1988, Fernando MAZZA. *I pesi monetari di monete milanesi*, Milà, 1982.

El sempre tan actiu centre d'estudis milanès de la *Civiche Raccolte Numismatiche* ha fet un excel·lent servei a la numismàtica amb la catalogació i publicació d'aquestes tres sèries de ponderals monetaris. Es tracta de tres minuciosos catàlegs que identifiquen i reproduïxen cada una de les peces de les sèries indicades pels títols, a més d'algunes de les capsques que les solen contenir.

Resulta interessant per a nosaltres observar la gran quantitat de pesos italians que es refereixen a moneda peninsular, i també com aproximar-nos al coneixement de les sèries de pesos medicinals que a voltes es podrien confondre amb pesals monetaris. La comparació entre les dues sèries de ponderals revela que, a més d'una escala ponderal diferent, la sèrie medicinal sol emprar una gamma de formes diferents.

A més dels ponderals italians i dels d'Itàlia que fan referència a la península, també hi trobem les altres sèries que constitueixen la totalitat del fons del museu. No cal dir l'enorme treball que ha hagut de suposar la identificació i classificació de fons tan heterogenis i de bibliografia tan migrada. I és d'agrair que les publicacions de fons de museus, sempre tant útils, es realitzin d'una forma tan acurada i exhaustiva.

M. Crusafont

J. DUPLESSY. *Les trésors monétaires médiévaux et modernes découverts en France*, tome II, (1223-1385), Bibliothèque Nationale de France, París, 1995, 182 p.

Amb l'aparició d'aquest nou volum, J. Duplessy continua la seva labor de posar a l'abast de l'investigador les informacions disponibles dels tresors monetaris medievals i moderns descoberts als territoris del que avui coneixem com a França.

En un primer volum ens oferí un repertori de 438 tresors compresos entre el 751 i el 1223, és a dir, desde Pipí el Breu fins a la mort de Felip August (vegeu la recensió a *Acta Numismàtica*, 16 (1986), p. 222). En aquest segon volum, el nombre de tresors recollits és de 440 i la seva cronologia comprèn des del 1223 al 1385; és a dir, des de Lluís VIII al 1385,

data en que Carles VI, després de cinc anys de la mort del seu pare Carles V, introduí canvis en la moneda i, per tant, és diferenciable de la del seu antecessor.

Remarca l'autor que la Guerra dels Cent Anys, que es desenvolupà dintre d'aquesta cronologia, no sembla pas aliena al gran nombre de dipòsits monetaris que s'han trobat.

Uns mapes ens deixen entreveure visualment la distribució dels tresors que contenen *demi-carlins d'Orange*, *Baudekins de Jean II et de Guillaume i et imitation* i *gros au lion flamands*.

El catàleg que conté les informacions sistematitzades dels 440 tresors amb les seves referències va precedir d'una introducció sobre la moneda i la circulació monetària en aquest moment. Es refereix, per una banda, a la moneda reial i, per un altra, a la moneda feudal. Unes taules cronològiques segons la data en que fou amagat el tresor, un índex toponímic i un altre per noms de reis, senyors i seques completen aquesta obra.

Els tresors que contenen monedes de la península Ibèrica, són els següents:

- 38. Beaucaire: al voltant de 250 monedes d'or, entre elles un florí de Pere III.
- 40. Beaujeu: 10 monedes d'or, un florí de l'espasa de Pere III.
- 41. Beaulon: un florí d'or de «Pierre le Cruel, roi de Portugal (!!)» (sic).
- 70. Brives-Charensac: 42 monedes d'or i 180 de plata, una d'elles un florí de Pere III.
- 71. Buissoncourt: 34 monedes d'or i 180 de plata, una d'elles un florí de Pere III.
- 82. Chaise-Dieu: entre les monedes, un florí i 9 croats de Pere III.
- 108. Clermont-Ferrand: 116 monedes d'or, dos florins de Pere III.
- 122. Deauville: entre 22 monedes d'or, un florí de Pere III.
- 124. Déois: de 330 monedes de plata, un croat de Pere III.
- 136. Ferté-Imbault, La, de 413 monedes són de Portugal, 9 diners d'Alfonso III i 25 Denis.
- 155. Grenada-sur-Garonne: 213 monedes d'or i 85 de plata. Entre elles, 15 croats de Jaume II, 13 d'Alfons III i 40 de Pere III, i 20 florins de Pere III (8 de torre, 4 d'espasa i 8 d'elm). No es diu que ha estat publicat a *Acta Numismática*, III, 1975, i es dona una composició una mica diferent.
- 171. Labouheyre: entre 276 monedes d'or, 36 dobles de bust i 15 de castell de Pere I de Castella.
- 181. Liesle: un florí d'or de Pere III.
- 220. Mirepoix: publicat a *Acta Numismática*, IV, 1974, amb diners de Jaume I, croats i diners de d'Alfons II, Jaume II, Alfons III i Pere III, diners aragonesos i valencians i un gros de Mallorca.
- 235. Morceux: 141 monedes d'or; entre elles, 3 dobles de Pedro I i una d'Enrique II, i de Pere III d'Aragó, 44 florins i 3 mitjosflorins.
- 264. Peschadoires: entre 30 monedes d'or, un florí de l'espasa de Pere III.
- 268. Plounevez-Moëdec: un diner d'Alfonso III de Portugal.
- 272. Poiré-sur-Velliure: s'hi troben 4 dobles almohades.
- 305. Saint-Arailles: de 390 monedes d'or un florí de Pere III amb R.
- 315. Saint-Clair-de-Rivière: un croat de Pere III.
- 337. Saint-Martin-d'Auxigny: entre 600 monedes de plata, un croat de Pere III.
- 377. Soleymieux: entre 263 monedes d'or i plata, un florí de Pere III.
- 397. Tulle: un diner de Denis de Portugal, entre 240 monedes de plata.
- 437. Entre la Dordogna i el Lot, un diner i un òbol de Castella.

Dóna una llista cronològica dels tresors, un índex per departaments amb referència al municipi de la troballa i un altre dels reis francesos i estrangers amb les seques.

És ben curiós que quasi totes les monedes hispàniques trobades a França en aquest període corresponen a Pere III i han estat trobades en els llocs més dispersos i llunyans.

Cal reconèixer el mestratge de J. Duplessy en el treball de recollida i sistematització de les troballes medievals i modernes. Es tracta d'una tasca laboriosa, pacient i per la que cal tenir un gran esperit de servei, ja que es du a terme amb la mira de facilitar als altres investigadors una eina de treball que els estalviarà moltíssimes hores de treball.

Hem d'agrair, doncs, a l'autor l'haver emprès l'important esforç que representa el programa de recopilació dels tresors d'època medieval i moderna.

L. Villaronga

Les Dominicains de Perpignan. Ville de Perpignan. Musée Numismatique Joseph Puig, décembre 1995. Perpignan, 62 p.

Les sempre interessants jornades numismàtiques del Museu Puig de Perpinyà no solament són una ocasió per revisar amb deteniment algun dels seus importants fons, sinó també estímulo per a noves recerques i per a la publicació sistemàtica de materials.

En aquesta ocasió, es donen a conèixer els resultats de la campanya d'excavacions arqueològiques realitzades al convent dels dominicans, on han aparegut interessants materials i entre ells 536 monedes. D'aquestes, 459 pertanyen a les sèries catalanes, quatre a altres contrades peninsulars, 33 són franceses i 40 d'altres països. Cal destacar, dins les nostres sèries, l'òbol barceloní de Ramon Berenguer IV, el diner sicilià de Maria i Martí, l'òbol d'Alfons IV de Perpinyà i llegenda -XP-S.R-EX-VE-, el patac de Perpinyà de Lluís XI de França, els senyals de Girona, Perpinyà i Puigcerdà i, finalment, el raríssim mig sou de Perpinyà de Carles I amb data 1529. Cal lamentar, però, que les peces hagin estat reproduïdes a mides arbitràries.

M. Crusafont

MÓN ANTIC

Inger HAMMARBERG, Brita MALMER, Torun ZACHRISSON. *Bizantine Coins found in Sweden*, Stockholm-Londres, 1989, 108 pàgines de text, 37 làmines i 10 pàgines de mapes.

Catalogació i estudi de les monedes bizantines trobades a Suècia amb una amplitud cronològica que abraça l'espai 593-1143 i procedents de dues-centes troballes.

S'estudien i cataloguen curosament més d'un miler de peces, totes elles reproduïdes en fotografia. El catàleg i la presentació és exemplar per la claretat i concisió, i comprèn també el repertori complet de les troballes.

A la introducció, de caràcter interpretatiu, es posa en relació el flux de moneda bizantina a l'àrea sueca amb altres anàlisis sobre circulació monetària de les zones properes de

Polònia i Rússia. També es cartografia curiosament els punts d'afiorament dins del territori estudiat.

El treball forma part dels estudis preparatoris per a una anàlisi interpretativa més àmplia. Els autors conclouen que ara saben ja el *perquè* i el *com* de la penetració del numerari bizantí en aquesta llunyana zona nòrdica, i que ara els cal aprofundir en el *quan*.

M. Crusafont

CH. HOWGEGO. *Ancient History from coins*, Approaching the Ancient World, London, 1995, 176 p.

En aquesta obra l'autor posa de manifest una erudició extraordinària, tant pel que fa referència als textos clàssics, com a les mateixes monedes. Tota l'exposició es fonamenta en ells, i, a més, la bibliografia emprada és molt extensa.

El contingut de l'obra es divideix en sis parts. A la primera, *Money* es desenvolupa la història de la moneda, iniciada en la seva expansió cap a occident deguda a la diàspora dels grecs de l'Àsia Menor, i el seu ús a Atenes i a Roma.

A la segona, *Minting*, es parla de la procedència dels metalls, del que era una seca, del volum de les emissions i del perquè de l'encunyació de la moneda; la resposta més probable a aquesta darrera qüestió és que calia cobrir els pressupostos i les despeses de les ciutats estat.

A la tercera part l'autor passa a tractar dels *Empires*, i fa una revisió selectiva de l'impacte del poder dels imperis sobre els sistemes monetaris, que van des d'un *laissez-faire* a la imposició d'una circulació única.

Existeix na relació entre l'autonomia, la independència i la identitat cultural o política dels pobles, però tenint en compte que, a més, existia una diferència entre l'est i l'oest. L'autor fa una revisió del succeït a Atenes, Pèrsia, amb Felip II i Alexandre, els selèucides, els ptolemaics i els atalides i Roma.

A la quarta part tracta de *Politics* i s'extén en els tipus de les monedes, que en els primers temps, més que amb la política, s'identifiquen amb la religió i la mitologia. Després tingué importància la història, amb la introducció dels retrats i l'arribada dels tipus personals a Roma, sota la República.

A la cinquena part és estudiada la *Circulation*, en què es veu, a més de la motivació militar i fiscal basant-se en Tucídides, que quasevol podia portar moneda per a les despeses privades. Dos aspectes, doncs, s'han de considerar: el de l'Estat i el privat, tot i que el dominant és el de les despeses públiques; ara bé, un cop la moneda era en circulació s'aprofitava per al comerç i altres funcions.

Els problemes derivats de la circulació monetària són complexos, però donen proves evidents de les activitats econòmiques que falten a les fonts literàries. Són el moviment dels pobles, el comerç, els efectes econòmics de les activitats militars, els nivells de monedatge regional, la història dels llocs individuals, la distribució de la moneda per l'Estat i els models econòmics de Roma, particulars, aquests, per circular les seves monedes per tot arreu.

L'obra acaba amb el capítol *Crisi*, el més complicat en què es comença per afirmar que la crisi de les finances de l'Estat tenen repercussió en les monedes. L'autor analitza el cas

d'Atenes quan va perdre les mines de Laurion, i el de Roma, amb les dificultats derivades de la segona guerra púnica. També afirma que l'encunyació de la moneda d'or és moltes vegades una reacció a un període de crisi.

La desvalorització de la moneda no és corrent en els períodes arcaic i clàssic, però fou habitual en el món cartaginès i en el cèltic. En canvi, els grecs utilitzaren patrons per a les monedes de pes en disminució.

El col·lapse de la moneda romana imperial al segle III dC és molt important, només cal veure que el contingut de la plata de les monedes baixa fins a 2 %.

Les causes de la inflació, diu Howdego, són de tres categories: la quantitat de moneda, la desvalorització i la reforma monetària.

L'autor insisteix a dir que els preus eren dictats pel contingut de metall preciós de la moneda. Així, si el contingut de plata de la moneda es reduïa a la meitat, els preus es doblaven. I en cas de ser la moneda un simple *token*, a la baixa del contingut de metall preciós no era del tot necessària una variació dels preus.

Amb les reformes monetàries, si el valor de la moneda era doblat sense haver-hi cap variació en el seu contingut de metall, equivalia a una rebaixa del 50 %, i això sí que provocava una alça dels preus.

Howdego diu que les relacions entre les reduccions, les reformes monetàries i l'alça dels preus, les quals no són pròpiament compreses són complexes.

Parlar d'inflació és difícil, puix que els preus expressats en or resten estables.

L'autor acaba estudiant la crisi del segle III, deguda a la inestabilitat del poder, a la transformació politicossocial del món romà i als problemes de l'exèrcit. Aquests fets tingueren forta repercussió en la moneda i provocaren la restauració d'Aurelià i la reforma de Dioclecià.

La inestabilitat política es reflecteix principalment a l'imperi gal·lic i el britànic, i en les emissions a l'est de Valbalathus. Tots bateren la seva moneda.

La descentralització de les seques i la supressió de les encunyacions locals, que no reaparegueren després de la crisi, i la rebaixa dels patrons monetaris són les repercussions de la crisi.

El text conté una il·lustració de 184 monedes que expliquen el que l'autor va exposant.

És una obra per ésser estudiada profundament partint de les reflexions de l'autor, i mai es podrà donar per acabada la seva lectura.

L. Villaronga

P. P. RIPOLLÈS, J. M. ABASCAL. *Las monedas de la ciudad romana de Segobriga*, colección A. Vives Escudero, núm. 6, Asociación Numismática Española, Museo Casa de la Moneda, Barcelona, 180 p.

La col·lecció «A. Vives Escudero» patrocinada per l'Asociación Numismática Española acaba de publicar el seu sisè volum, sobre les monedes de Segobriga, obra dels professors Ripollès i Abascal.

És una seca força interessant, entre altres coses, perquè utilitza en la seva primera emissió els tipus ibèrics. Presenta un cap que pot ser d'August però sense títol, i al revers porta el clàssic genet ibèric, però amb la llegenda llatina SEGOBRIGA.

Aquesta primera emissió és la continuació de la darrera de Konterbia Karbika, seca situada a los Fosos de Bayona, a uns 6 quilòmetres de distància de Segobriga.

L'erudició dels autors és gran, com ho palesa l'estudi dels títols imperials, amb el qual arriben a fixar una certa cronologia.

Les monedes estudiades són més de 700, i ho són pels seus encunys, cosa que requereix molta paciència i que permet fer una estimació del volum de l'emissió, que és comparable a altres seques estudiades dintre d'un nivell mig, suficient per a una circulació local però sense més transcendència.

L'aspecte metrològic és interessant. La primera emissió fou batuda dintre del patró en ús a les darreres emissions de la Celtibèria, amb un pes de la meitat de l'as romà. Les altres emissions posteriors s'ajusten al sistema metrològic d'August.

Una il·lustració excel·lent i extensa fa del llibre una obra atractiva, a més d'útil per als numismàtics.

L. Villaronga

Marie-Louise VOLLENWEIDER. *Camées et entailles, Tome I, Les portraits grecs du Cabinet des Médailles. Catalogue raisonné*, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 1995, tome I, texte, 264 p. tome II, 123 planches.

Existeix una relació íntima entre la tècnica dels camafeus i entalles i les monedes. L'origen de les seves tècniques és similar, l'artista crea amb màgia una obra per evocar la vida.

Al antic món grec el creador és un artesà, que no coneix el futur de la seva obra; haurem d'esperar el Renaixement per considerar-lo no un artesà, sinó un artista, però l'obra d'aquells artesans és excelsa.

Esculpir un retrat és el mateix per a un camafeu entalla que per a l'encuny d'una moneda; cal arribar a l'ànima del model.

En aquest volum, es tracten les obres gregues. El primer capítol es refereix a *Les premiers portraits* i el segon als helenístics, que comprenen des d'Alexandre el Gran als seus successors, els diòocus, els epígons, la dinastia dels ptolemaics, la dels selèucides, Perseu de Macedònia, la dinastia dels reis del Pont, els reis de Capadòcia, per acabar amb els filòsofs i artesans.

L'autora, que ha consagrat la seva vida a l'estudi de la glíptica, és la màxima autoritat mundial en aquesta matèria, i ens ofereix en aquesta obra tot el seu saber i experiència. Parteix d'una concepció nova que uneix als aspectes corrents la interpretació de l'estil de l'època i que a més, intenta comprendre el talent dels artistes i la psicologia dels personatges representats; d'aquesta manera, es troba llur identitat.

És una obra remarcable amb una presentació tipogràfica excel·lent.

L. Villaronga

MEDIEVAL

J. A., ÁLAVA RUIZ, C., GONZALVES CRAVIOTO. «Un tesorillo califal aparecido en la cala de Mijas-Costa (Málaga)», *Gaceta Numismática*, 121 (1996) p. 61-75.

Los autores publican un tesorillo, al parecer completo, que apareció dentro de una jarrita que estudian e ilustran. Este hallazgo se componía de: 533 dirhems, 252 fragmentos de dirhem y 5 dinares. Los dirhems correspondían al califato de Córdoba, siendo 367 de ellos de Abd al-Rahman III y 166 de al-Hakam. También los fragmentos correspondían a estos califas, habiendo una mayor proporción del primero de ellos (76 %). Los 5 dinares de oro son norteafricanos, de Sejilmesa, y del soberano Muhammad b. Fath entre los años 334-337 H. Todo este material se hallaba muy ordenado dentro del recipiente: los fragmentos en la parte superior, los dirhems abajo y envueltos en una tela junto a estos, los dinares.

La escasa proporción de dirhems perforados se hallaban, no junto a los fragmentos, sino junto a los dirhems enteros. Esta última circunstancia es un nuevo argumento, junto a otros esgrimidos por estos y otros autores, que parece contradecir la discutible hipótesis de que la perforación tuviera una función desmonetizadora.

B. P

Carmen, ALFARO ASINS. «Un maravedí de Fernando II de León: Nueva adquisición del Museo Arqueológico Nacional», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, XIII (1995), Madrid, p. 71-73.

El motivo del artículo es presentar la importante adquisición realizada por el Museo Arqueológico Nacional de una moneda tan singular y de tanto relieve artístico e histórico como es el maravedí de oro de Fernando II de León (1157-1188). Se trata, efectivamente, de una de las primeras, por no decir la primera, moneda de oro con caracteres latinos y tipología netamente dentro de la tradición cristiana acuñada en el occidente europeo después de varios siglos de ausencia de emisiones en este metal. No deja la autora de señalar los precedentes de acuñaciones áureas dentro de los estados peninsulares, el mancús en los condados catalanes en el siglo XI y el maravedí alfonsí en Castilla en el último cuarto del siglo XII, ambos se mantienen, de todos modos, en la tipología de la moneda musulmana que imitan. El maravedí leonés como el portugués se alejan definitivamente de los modelos tipológicos árabes y crean una de las más bellas producciones del arte monetario del románico. Debemos felicitarlos de que una pieza de tanta trascendencia histórico-artística y de tan rareza haya podido entrar a formar parte del Gabinete Numismático del Museo Arqueológico Nacional.

B. P.

M, BOMPAIRE. «Florin d'or a légende FRANRIA, frappé à Perpignan», *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 51/2 (febrer 1996), p. 20-24.

Poques vegades és possible la identificació de les monedes que els tallers oficials realitzen tot imitant tipus forans. Aquestes falsificacions d'alçada solen tenir bona factura i només la llei inferior, que és l'esquer de la còpia fraudulenta, pot ajudar a detectar-les. Resta, però, la dificultat de determinar-ne l'origen. L'utilíssima ajuda dels manuals de mercaderia i la pacient i atenta recerca de l'autor han permès la descoberta dels florins perpinyanesos de Pere III obrats tot copiant tipus llenguadocians. La llegenda FRANRIA en lloc del regular FRANTIA ha acabat per delatar-los, amb l'ajut de les anàlisi i les fonts documentals citades. El canvi d'un lletra no era, com hom podia imaginar, una errada o distracció del copista, sinó un element diferencial existent. Potser el rei volia així tenir sota control estricte els paràmetres de fabricació d'aquests falsos, malgrat córrer el risc que fossin identificats. Els astuts mercaders italians no tardaren a descobrir-ho.

M. Crusafont

Marc, BOMPAIRE.. «Le trésor monétaire. Les monnaies d'or», dins el conjunt d'estudis sobre el *trésor des Terreaux*. *Bulletin des Musees et monuments lyonnais*, 1/2 (1996) p. 18-32. Maria, GUERRA, Marc, BOMPAIRE. «Analyse des monnaies», *ibidem* p. 63-70.

La troballa a Lió d'un important tresor medieval ha estat ocasió d'un exemplar estudi on han col·laborat historiadors, arqueòlegs i numismàtics. Amb l'objectiu clar de fer un treball solvent, hom ha anat a cercar els millors especialistes de cada temàtica.

Dos dels apartats tenen un particular interès per a nosaltres. D'una banda, l'estudi sobre les monedes d'or on Bompaire fa un acurat recull sobre les troballes i planteja interessants hipòtesis sobre la seriació dels florins perpinyanesos, representats també aquí. De l'altre, les anàlisis de contingut d'or realitzats per Maria Guerra i que ens assenyalen un fet singular: l'existència de florins perpinyanesos amb marques i fins i tot encunyats iguals i lleis força diferents.

Aquesta troballa i la simultània atenció sobre la sèrie dels florins catalans ha estat motiu d'un fructífer intercanvi d'informacions que han enriquit el nostre darrer estudi sobre el florí català. En aquest cas hem suposat que el rei Pere III introduïa partides de llei més baixa de forma fraudulenta a les seves fabricacions. Això explicaria la caiguda de cotització que aviat va sofrir el florí català.

M. Crusafont

M., CRUSAFONT I SABATER, J., LABROT, B., MOLL I MERCADAL. *Plomos y jetones medievales de la Península ibérica*, Barcelona-Madrid, 1996, 174 p.

La lectura d'aquest llibre ens introdueix al món fins ara gairebé desconegut d'aquests objectes de funció paramonetària que són els ploms i els getons de l'edat mitjana peninsular.

Hom comptava amb alguns treballs en aquest camp a Europa. Un exemple són els del mateix J. Labrot, autor que ha contribuït al treball que comentem, tot aportant la seva experiència i els seus coneixements sobretot en l'àmbit centre europeu i francès. De totes maneres, l'ús dels getons varia d'un país a l'altre, i no sempre són vàlids els mateixos esquemes interpretatius.

La dualitat musulmanocristiana de la Península, que és un dels seus trets diferencials a l'edat mitjana, fa que l'obra no deixi de recollir l'evidència andalusina disponible. I en aquest camp ha estat decisiva la col·laboració de Bernat Moll. Cal tenir present, també, que les funcions dels ploms que semblen detectar-se en el món andalusí no semblen coincidir amb els que poden documentar-se a l'àrea cristiana.

L'estudi dels ploms dels regnes cristians peninsulars de Castella i Lleó, Navarra, Corona catalanoaragonesa i Portugal, que constitueix la part dentral de l'obra, ha estat realitzat per Miquel Crusafont. L'autor, a més de recollir, estudiar i organitzar *ex novo* tot aquest abundós material, ha hagut de dur a terme la difícil justificació documental de les diverses funcions d'aquestes peces. Tots aquests ploms són, efectivament, un espill on es reflecteixen molts aspectes de la vida quotidiana medieval, des del treball artesà, a l'angoixosa pressió fiscal o al control religiós, però també aspectes lúdics, com són els que es relacionen amb les festes carnavalesques o amb el joc. És en escatir tot això que M. Crusafont dota a l'obra d'una dimensió històrica més enllà de la tasca descriptiva, però necessària, de catalogar el material de base. Recordem que són més de 500 ploms àrabs i cristians els que es descriuen i cataloguen en un important esforç per proporcionar-nos un instrument per a la classificació d'un material del que fins ara no se sabia res o gairebé res.

A. M. Balaguer

M. CRUSAFONT I SABATER, *Història de la Moneda Catalana, interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, 1996, 206 p.

Estem davant d'una obra de mestratge. Per primera vegada tenim un estudi numismàtic però no de tipus, de reis, de seques, de cronologia, sinó de la moneda en si mateixa, del seu valor dintre de l'economia del país.

El llibre, com un manual, està destinat als historiadors, però també als numismàtics que vulguin saber més enllà d'un tractat de numismàtica clàssica. És el resultat de la necessitat d'un diàleg entre historiadors i numismàtics, entre els quals fins ara existia una comunicació total. La seva lectura i estudi serà profitós per als historiadors, per als mestres, per a estudiants i per als qui vulguin iniciar-se en el coneixement de la numismàtica.

L'obra dóna una visió de conjunt de la història de la moneda catalana amb una sèrie de complements addicionals, i utilitza un mètode rigorós.

Abans de començar els nostres comentaris, transcrivim unes paraules del pròleg del professor Josep Fontana, que ens situen al cor de la qüestió: «Avui hi ha entre nosaltres numismàtics que fan excel·lents treballs d'història de la moneda, però els historiadors, amb escasses i honorables excepcions, continuen ignorant-los: continuen actuant com si tot el que es pogués trobar als seus treballs fossin descripcions d'objectes de metall, i toquen pel seu compte, quan ho fan, les qüestions monetàries, amb una alegria indocumentada que els

fa caure tot sovint en errades que s'haurien pogut estalviar amb algunes lectures ben triades».

Els nostres comentaris són per posar de relleu alguns dels temes puntuals que tenen per a nosaltres més rellevància i que són poc coneguts. Un d'ells, el que més ens ha cridat l'atenció és el que fa referència a la inflació-devaluació, tema que trobem moltes vegades emprat per historiadors i numismàtics, en el sentit que aquestes paraules tenen actualment. Traslladar al passat aquests termes pot resultar perillós i poc real.

En el camp de la moneda fiduciària podem parlar de devaluació, però en referir-nos a una moneda, de plata per exemple, si li rebaixem el contingut de plata, el que variarà serà el seu valor intrínsec i ens podrem referir a una desvaloració, però mai a una devaluació.

És alligonador el cas exposat per l'autor, de l'evolució del diner, que d'ésser tot de plata passà amb els anys a contenir-ne solament un percentatge petit. Si la moneda original pesava un gram, en rebaixar-se el contingut de plata anava pesant menys i calgué afegir-hi coure, per donar-li consistència, una certa grandària i pes. El resultat d'aquest procés fou el billó i, així, la moneda pogué ésser utilitzada a la vida quotidiana.

Contràriament al que succeí amb el billó, la moneda de plata i la d'or conserven el seu valor durant tota l'època medieval.

La moneda d'or i la de plata es valoraven pel contingut d'aquests metalls; és el que anomenem valor intrínsec, al qual calia afegir el que representava el benefici del dret de batre-la; després d'això s'obtenia el valor oficial o de curs. La relació variable del valor de l'or i de la plata, féu que el canvi entre monedes d'or i les de plata fos variable.

Després d'una sèrie de conceptes generals ve el capítol *Història de la moneda catalana*, en el qual a través dels temps se'ns dona una visió de la moneda, però sempre acompanyada del seu valor, del que representava per a l'economia. En ell trobem tots els alts i baixos, segons els períodes, les èpoques de prosperitat amb la seva corresponent bona moneda i els difícils, com la crisi del segle xv, amb les seves incidències.

Els moments crucials de la recuperació econòmica de Catalunya, els assenyalen la creació del croat i el del florí. Amb aquestes monedes, Catalunya es posa a nivell d'altres estats europeus.

És remarcable l'estabilitat notable dels tipus monetaris catalans. El croat es manté invariable des de la seva creació, el 1286, fins al 1626. El florí, si bé presenta una caiguda escalonada els primers anys, des de l'any 1363 es manté invariable fins a la fi de l'època medieval.

El diner, la moneda essencial, si bé experimentà alguna caiguda, a partir del 1257 el diner de tern s'aguanta immutable fins als darrers anys de Ferran II.

La base del sistema monetari català i de la comptabilitat fou el diner. El valor de les monedes es reduïa al diner o als seus múltiples, el sou i la lliura.

El diner de billó fou pràcticament l'única moneda en curs als segles xi i xii, però quan el comerç s'activa i el diner resulta de massa poc valor, es baten els múltiples del diner, el croat, que en el seu origen s'ajustava a un valor de 12 diners.

Fins fa poc era un tema poc conegut el de la moneda local catalana, fins que l'autor en publicà un bon estudi.

Les seves arrels vénen del segle xiii, puix consta documentalment que s'emetien pugeses, que són quarts de diner, a Lleida i a altres llocs. Al segle xiv altres poblacions baten també pugeses, sempre dintre de l'àrea lleidetaurgellesa.

Com a conseqüència de la guerra civil del segle XIV, la moneda local persistí i augmentà el nombre de poblacions emissores, les senyals o menuts del valor d'un diner. La seva existència fou deguda a la falta d'un circulant suficient.

Diu l'autor, que els problemes greus no sorgiren fins a l'inici del segle XVII, en què moltes poblacions (Girona, Banyoles, Perpinyà, Vic, Granollers) llancen emissions massives.

La solució arriba a partir de l'any 1612, en què Barcelona llança al mercat grans quantitats d'ardits o dobles diners amb un petit contingut de plata, el 16 per cent, fabricats amb la tècnica del molinet. Arreu preferiren el numerari barceloní, l'èxit fou fulminant.

També s'assenyalen els efectes de la introducció de la moneda castellana, i ens crida l'atenció el comentari crític de l'autor sobre la suposició de Pierre Vilar que Catalunya pretén refondre peces de 4 i de 8 rals castelleses per batre moneda de menys pes i comprar amb aquesta una quantitat més gran de mercaderia; la pregunta és com es pot comprar més mercaderia només fent les peces més petites.

Després d'aquest important capítol en què es reflecteix tot el que fa referència a la nostra moneda, en ve un altre de titulat *Dades i temes complementaris*, en el qual es tracten aspectes, que si bé són complementaris són prou importants.

Tan sols cal referir-nos a *La moneda i les sèries evolutives de preus*; l'exemple que ens dóna l'autor és determinant. Diu: si veiem que el preu del blat es dobla, no vol dir que s'hagi encarit, pot ser que la moneda valor s'hagi desvaloritzat, i si el seu contingut de plata és la meitat, aleshores resulta que el valor del blat no ha variat gens.

Per portar una comptabilitat homogènia amb tantes monedes al mercat només hi havia una solució: reduir-les totes a un factor comú. La unitat de referència fou el diner, que havia estat durant uns segles l'única moneda.

Quan a partir del segle XIII es generalitzà la moneda de plata i després la d'or, a efectes comptables hom reduïa els seus valors a diners.

El sistema es basava en una unitat existent, el diner, perquè donava estabilitat, al contrari d'altres països on es crearen unitats de compte i referència imaginaries, com succeí a Castella amb el maravedí.

Com que el diner era massa petit, es feren servir dos múltiples, el sou i la lliura. Un sou valia 12 diners i la lliura 20 sous o 240 diners; el valor de les mercaderies es donava en lliures, sous i diners.

S'insisteix que tant el sou com la lliura no existiren mai com a moneda. Però cada moneda tenia el seu valor en sous o diners. En determinats moments el croat valgué 12 diners, o sigui un sou.

Com a complement il·lustratiu, molt convenient i necessari, el llibre ens ofereix 16 làmines en blanc i negre i 16 en color, amb peus que expliquen les monedes il·lustrades, en les quals trobem una síntesi de la moneda catalana. A més, nombrosos mapes i gràfiques ajuden a comprendre les explicacions del text.

L'obra acaba amb una orientació bibliogràfica i un glossari, amb més de dos-cents termes, en que són definits els noms de les monedes, característiques de les tècniques i procediments de fabricació.

En acabar la lectura de l'obra, cal fer una reflexió: quant s'ha de saber de numismàtica per arribar a fer una síntesi de la moneda catalana dintre de la història econòmica del país.

Crusafont hi ha arribat després de tractar puntualment tots i cadascun dels aspectes de les nostres monedes. Aleshores, ha aplegat els aspectes particulars per arribar a l'obra de

conjunt, de la qual ara ens ha donat una síntesi dintre del món econòmic de la nostra història.

La moneda és el reflex de la història, i així ho veiem a les lliçons que l'autor ens dóna en aquest llibre.

Sembla que Crusafont hagi ara exhaurit l'estudi de la moneda catalana, però no és així, puix en sabrà descobrir nous aspectes, nous documents i noves monedes que faran augmentar i completar la història de la moneda catalana.

L. Villaronga

M., CRUSAFONT I SABATER, R., COMAS I EZEQUIEL. *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca. Emès un curt temps a Saragossa i conegut històricament com a florí d'or d'Aragó*. Barcelona, 1996, 212 pàgines, 150 monedes dibuixades i reproduïdes fotogràficament.

A finals d'any va sortir l'esperada monografia sobre el florí català. I diem esperada perquè després del seguit de treballs de M. Crusafont en els darrers anys, el tema de les atribucions ha anat prenent solidesa, i el coneixement d'aquesta sèrie ha avançat de forma substancial.

Tres eren els obstacles fonamentals que calia salvar: la definició de la sèrie perpinyanesa de Pere III, la identificació de la marca de Barcelona posterior a Joan I i l'atribució en conjunt de les marques del segle xv, especialment per a València i Mallorca. En aquest darrer aspecte era particularment important l'aclariment de les marques complementàries mallorquines, perquè la immobilització del nom del rei a partir de Martí I convertia en inviabilitats les atribucions si no es resolien abans aquesta incògnita. Ja es comprèn que sens trobar la clau d'aquestes tres qüestions bàsiques ben poc es podia dir, amb seguretat, sobre els florins catalans.

La sèrie perpinyanesa ha estat resolta de forma gairebé definitiva després de les anàlisis de contingut de fi realitzats amb la col·laboració del Dr. J. N. Barrandon del Centre Ernest Babelon d'Orleans i de la Sra. J. Joussemet, conservadora del Museu Puig de Perpinyà. Per als altres dos problemes pendents, M. Crusafont ha realitzat un ampli estudi documental i sigilogràfic fins que ha arribat a la identificació de pràcticament la totalitat de les marques. Ara sabem que aquestes corresponen als tesorers generals en el cas de Barcelona i una primera etapa de València, així com en algun cas de Perpinyà. De tota manera, a Barcelona aquesta marca és la principal i complementària als altres dos tallers. A Mallorca i en l'etapa final valenciana els binomis de marques complementàries corresponen als tesorers generals i als mestres de la seca, encara que quan manca un dels càrrecs apareix el distintiu de la Procuradoria Reial. Encara, dins d'aquests complexos mecanismes, s'han hagut de delimitar etapes excepcionals de canvis de criteri, justificant amb fonts complementàries les conclusions assolides.

Hi havia, encara, un obstacle previ per a la construcció d'una hipòtesi global coherent: la delimitació del camp d'estudi. Al llarg dels anys s'havien anat introduint en la literatura numismàtica un seguit d'errors d'interpretació, produïts, moltes vegades, per la dificultat de lectura en unes marques molt petites aplicades sobre peces que sovint presenten desgast o retallat. I també era necessària una catalogació rigorosa, recollint les nombroses novetats

dels darrers anys. Aquest apartat ha estat elaborat a cura de Rafael Comas, el qual hi ha afegit encara un utilíssim inventari d'exemplars coneguts per a cada tipus, així com les seves dades ponderals i la seva localització. La combinació del dibuix i la fotografia ajuden a una ràpida classificació.

La part interpretativa de M. Crusafont, a més de justificar les atribucions, estudia en profunditat el paper del florí d'or en el conjunt del sistema monetari de la Corona catalanoaragonesa, i arriba a bastir una veritable història monetària d'aquesta moneda.

Un nou i important volum, doncs, de la col·lecció «Botet i Sisó», que editen conjuntament la SCEN i l'ANE, el tercer de la sèrie.

A. M. Balaguer

Zeljko.DEMO. *Ostrothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia-Herzegovina*, Ljubljana, 1994, 324 pàgines, 16+7 làmines.

L'actiu grup numismàtic eslovè ens ofereix en aquesta ocasió els fons de moneda ostrogoda que es troben a tres dels territoris de l'antigua Iugoslàvia. Es tracta dels fons de les actuals Croàcia, Eslovènia i Bòsnia i Hercegovina. L'autor, però, ha tingut l'encert de no limitar la seva recerca als museus, sinó que ha aplegat un important nombre d'exemplars provinents de col·leccions privades. L'estudi comprèn una introducció interpretativa, la catalogació exhaustiva amb la reproducció de tots els exemplars, un estudi de les troballes i, finalment, uns útils apèndixs i taules complementàries. El material comprèn peces de Teodoric, Atalaric, Theodat, Witigis i Totila, i també un cert nombre d'imitacions, incloent, fins i tot, les falsificacions modernes, difícils de detectar en aquesta sèrie. Cal destacar la claredat d'exposició i l'exhaustivitat de materials i informació aplegats, i el fet que els tipus descrits portin un ampli aparell de notes aclaridores. Es recullen un total de 254 exemplars, dels quals 76 són d'or, 117 d'argent i la resta d'aram. Es tracta, doncs, d'un recull molt considerable dins una sèrie sempre escassa d'evidència actual.

Cal ressaltar la dificultat d'estudi d'aquesta sèrie, on sovint s'han debatut les atribucions, amb divergències de criteri i problemes de separació amb la sèrie regular bizantina, especialment en els petits coures. Els comentaris exhaustius sobre troballes i les informacions sobre els fons dels museus excedeixen l'àmbit ostrogot i aporten, per tant, una interessant informació complementària.

M. Crusafont

S., FONTENLA BALLESTA. «El cobre nazarí», *Numisma*, 232 (1993), p. 163-175.

El autor nos ofrece una relación de los feluses del reino de Granada con su lugar de hallazgo. Este catálogo sumario se precede de un documentado estudio sobre las causas que pudieron propiciar la aparición de estas acuñaciones, iniciadas en el 879 AH (1475) y que coinciden con la creciente presión militar y de exigencia de tributos (parias) ejercida por Castilla y que culminará con la capitulación del reino nazarí en 1492. Tan solo lamentamos

la ausencia de la práctica totalidad de las claves de las referencias bibliográficas en el catálogo.

B. P.

Mario, GOMES MARQUES. *História da Numaria Medieval Portuguesa*, Sintra, 1996, 254 p. 43 il·lustracions.

La moneda portuguesa ha anat tenint al llarg del temps catàlegs cada cop més exhaustius i una bona sèrie d'estudis parcials, molts d'ells de notable qualitat. Mancava, però, una visió interpretativa de conjunt que, en aquest cas, s'ha dedicat a la sèrie medieval. El professor Gomez Marques és ben conegut per la impulsió dels importants congressos *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area* i també per la seva obra personal, que comprèn nombrosos estudis, sempre a la primera línia pel que fa a la metodologia i de gran utilitat pel seu encertat criteri. Un embrió del llibre que comentem el constitueix l'excel·lent ponència sobre numismàtica medieval portuguesa que l'autor realitzà en ocasió del *VI Congreso Nacional de Numismática* fet a Sevilla l'any 1982.

El llibre actual s'inicia amb un apartat de conceptes bàsics. Es tracta d'una introducció al tema que resulta necessària per a la major part dels estudiosos i fins i tot per als historiadors d'ofici, perquè la numismàtica i la història de la moneda segueixen estant, a Portugal com al nostre país, absents de les universitats. Si hom vol dirigir-se, doncs, a un públic un xic més ampli que el dels numismàtics bregats, la manca de tradició docent i de manuals solvents obliga a uns plantejaments preliminars de conceptes i fins i tot de terminologia bàsica que permetin construir una síntesi posterior suficientment entenedora.

L'estudi pròpiament dit comprèn dos grans blocs. En el primer, *Conhecimentos actuais*, l'autor sintetitza la seva visió sobre la numismàtica i la història de la moneda medieval portuguesa, i desglossa l'anàlisi en diferents apartats. Aquests cobreixen aspectes tan fonamentals com la producció monetària, la circulació o la política monetària. Es tracta, en suma, d'un ampli i ben documentat estat de la qüestió en el qual s'ha incorporat l'esforç dels darrers anys, en bona part degut a la seva perseverant dedicació. El segon bloc, *Questoes prioritarias*, és un veritable programa de futur on l'autor analitza en profunditat els problemes pendents i les línies d'actuació i medis necessaris per arribar a salvar les incerteses pendents i poder construir una visió més exacta de la moneda medieval portuguesa.

Gomes Marques ha aportat una magnífica síntesi, volgutament breu, però rica de tots els continguts necessaris. Ja sabem que conjugar aquestes dues condicions resulta enormement difícil. S'ha obert, doncs, un fàcil accés a la matèria i se l'ha dotada d'un instrument adient per a la comprensió de la problemàtica monetària. El camí ha restat, doncs, ben fressat i cal esperar que la tradicional indiferència envers aquesta parcel·la fonamental del coneixement històric es pugui finalment esvaïr. Eliminats tots els obstacles, ningú podrà, si més no, excusar-se per la manca d'una via d'accés fàcil.

Em plau assenyalar la similitud de plantejament i fins la quasi identitat en detalls tant marginals com el color i la presentació amb el nostre *Història de la moneda catalana*, fins a l'extrem, com ens deia el mateix Gomes Marques, que semblen dos volums d'una mateixa

col·lecció. Apareguts simultàniament, la seva preparació va discórrer en paral·lel, sense que en res ens poguessim influir. Haver coincidit representa, per a nosaltres, en certa manera un reconeixement. Tenim, doncs, els dos extrems peninsulars emparats per sengles manuals d'iniciació a la història monetària i restem a l'espera que algú, algun dia, pugui arribar a cobrir el tradicionalment deixat espai intermedi.

M. Crusafont

M^a del Mar LLORENS, Consuelo MATAMOROS, Pere Pau RIPOLLÈS. *Hallazgo numismático en la calle Libertad*, València, 1994.

Es tracta d'un luxós opuscle per acompanyar l'exposició que es féu a València d'aquest fons immediatament després de la troballa i abans del seu estudi definitiu. El tresor, molt important, conté prop de 2.500 peces de plata i es compon exclusivament de croats i mitjos croats de Barcelona. La cronologia sembla iniciar-se amb les peces d'Alfons el Franc i cloure's amb les de Pere III, a l'espera de dades definitives un cop netejades totes les peces. Les dades que ens dóna l'opuscle corresponen a una mostra de 300 peces.

L'equip d'autors sembla ben escollit per a una nota preliminar, però serà un error si, a diferència del cas aquí comentat del tresor de Lió, hom no acut als especialistes del tema a l'hora de l'estudi definitiu.

Malgrat ésser editat per la Generalitat Valenciana, l'opuscle és en castellà. «Valencianisme»?

M. Crusafont

J. SUÁREZ OTERO. «Moneda de Alfonso VI en la catedral Santiago», *Numisma*, 235 (1994), p. 47-59.

El autor analiza el hallazgo, fruto de diferentes excavaciones, de diez dineros y dos óbolos de Alfonso VI. Corresponden al tipo de aros y estrellas ocho dineros y un óbolo, mientras que tres dineros y un óbolo corresponden al tipo del crismón. Aunque estas monedas se hallaron junto a una larga proporción de piezas medievales procedentes de toda Europa, cuya publicación definitiva está al parecer en curso, se estima que el número de monedas de Alfonso VI es relativamente significativo para intentar sacar alguna conclusión. Ésta se concreta en que el contexto arqueológico del hallazgo parece confirmar la anterior hipótesis de Metcalf sobre el hecho de que los dineros de aros-estrellas deben preceder a los del crismón. Sorprende, sin embargo, la ausencia de dineros con la leyenda S.IACOBI que como es sabido acuñaba la propia catedral compostelana.

B. P.

MODERN I CONTEMPORANI

Anna M. BALAGUER. «Nuevo tipo de 8 reales *Provisional de Valladolid* y las acuñaciones de esta ceca en la guerra de la independización de México», *Gaceta Numismática*, 122 (1996) p. 69-74.

Presentació d'una nova varietat de peça de vuit rals amb les lletres PDV, que pertany als fons del British Museum. L'autora realitza una reconsideració de la cadència i significació dels «durs» que s'han atribuït a Valladolid de Michoacan, a Mèxic i emesos durant el període revolucionari. PDV significaria 'Provisional de Valladolid', però l'atribució a un bàndol concret resulta difícil i obliga a una detinguda recerca històrica. Es publiquen, també, tots els altres tipus fins ara coneguts d'aquesta interessant sèrie i s'ofereix com a conclusió una nova interpretació.

M. Crusafont

J. CAVALLÉ. «Menuts de la vila d'Alcover», *Gaceta Numismática*, 123 (1996) p. 27-30.

Sovint una descoberta n'encadena d'altres. Aquest és el cas de les noves aportacions que l'autor fa al coneixement de les emissions locals d'Alcover. La seva recent descoberta per X. Sanahuja ha estimulat noves recerques d'arxiu i, així, ara tenim informacions noves i més detallades sobre una qüestió que fa uns mesos era gairebé del tot desconeguda. Entre les noves dades destaquen les sempre presents dificultats contra els falsadors.

M. Crusafont

M. CRUSAFONT I SABATER. «Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887», *Gaceta Numismática*, 121 (1996), p. 11-36.

L'estudi monogràfic d'una sèrie sempre pot donar nous resultats, fruit d'una atenció més gran, però poques vegades es produeixen tantes sorpreses com en el cas que comentem. L'autor ha aprofitat la confluència de dues noves fonts d'informació per retornar a l'estudi de la sèrie moderna eivissenca, ja treballada al seu *La moneda catalana local* (1990). D'una banda, la sobtada aparició d'un munt d'exemplars d'una sèrie fins ara molt avara d'evidència. De l'altra, aportacions documentals, unes d'inèdites i d'altres obtingudes de l'ampli estudi d'Isidor Macabich sobre la història d'Eivissa.

El resultat ha estat prou important. La sèrie eivissenca s'ha enriquit amb nous tipus i ha allargat la seva cronologia des de Carles II fins als inicis del segle XIX, pel que fa a les emissions. Si parlem de circulació, aquest numerari sabem ara que va perviure fins a la fi del segle passat. Tot plegat amb descobertes prou sorprenents com la constatació que les cinquenes a nom de Carles II foren emeses en temps de Ferran VII, per exemple.

L'autor afegeix un interessant apartat d'història monetària, amb una avaluació de l'espiral inflacionista del numerari fiduciari eivissenc, i obre així, una altra via d'estudi.

A. M. Balaguer

Federico CABRILLO RODRÍGUEZ. «Los cincuenta excelentes de la granada», *Gaceta Numismática*, 123 (1996). p.

La aportación fundamental de este trabajo es la de recopilar y publicar por primera vez dos de los tres ejemplares de los múltiplos de los 50 excelentes de la granada a nombre de los Reyes Católicos.

La evidencia numismática publicada hasta la fecha registraba únicamente un ejemplar en cobre dorado, seguramente una prueba, que formaba parte de la colección Vidal Quadras. F. Cabrillo añade a esta evidencia un ejemplar en oro y otro también en cobre dorado. Según se indica, la pieza de oro se encuentra en los Estados Unidos formando parte de una importante colección y su peso, 176 gr., coincide con lo que pesarían 50 excelentes de 3.52 gr. cada uno. Las pruebas en cobre pesan unos 75 gr., pero los módulos son siempre de unos 67 mm. Los tres ejemplares corresponden al mismo par de cuños y su marca de ceca es Sevilla.

El autor no se limita a publicar los tres ejemplares, sino que hace un conciso encuadre del sistema monetario en el que estos se inscriben y recuerda algunos antecedentes en el tema de los grandes múltiplos de oro.

B. P.

G. MURRAY. «Guía de las cantidades acuñadas en las cecas castellanas I: Felipe II, plata y oro», *Numisma*, 236 (1995), p. 203-240.

El investigador norteamericano continua incansable en su labor de ir proporcionando nueva luz a la numismática castellana.

En este nuevo trabajo, Murray se aproxima al cálculo de los volúmenes de emisión en base a la documentación que al respecto extienden las propias cecas y que se relaciona con el cobro del derecho del señoreaje y percibir por el rey sobre las monedas acuñadas.

El inicio de estas cuentas coincide con el de la «moneda de la nueva estampa» (1567), en la que aparece por primera vez el nombre de Felipe II, y el estudio de Murray se prolonga hasta la muerte de este monarca en 1598.

El autor nos sitúa las diferentes circunstancias de la fabricación de moneda en las ocho casas de moneda castellanas y analiza los hechos que explican las desigualdades en sus volúmenes de producción, ya que cabe recordar que el 72 % de la de plata y el 87 % de la de oro se acuñan en Sevilla.

Siguen los cuadros de producción por cecas y años, los cuales constituyen la aportación fundamental de este estudio que, como dice el propio autor, puede ser igualmente útil al investigador de la historia económica de aquel periodo que al mercado numismático actual, al que ofrece cierta guía en los índices de rareza de las monedas.

B. P.

MUSEO CASA DE LA MONEDA. *El archivo de la Casa de la Moneda de Madrid*, Madrid, 1995, 708 p.

El fons documental de la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre es troba dipositat a l'Archivo Histórico Nacional, on ingressà l'any 1960 procedent del Ministerio de Hacienda, al qual havia estat transferit l'any 1947 per la pròpia Fàbrica Nacional de Moneda.

El fons comprèn documentació des del 1718 fins el 1944, i fou posat a disposició de l'investigador pràcticament des del seu ingrés a l'Archivo Histórico Nacional.

L'obra ara editada no es més que un inventari dels lligalls que comprèn aquest fons i que estan tan sumàriament descrits que a voltes es redueixen a un titular. Aquest treball substitueix l'anterior catàleg existent, el qual era consultable per l'investigador en el mateix Archivo Histórico Nacional i li servia de guia per anar consultant els diferents materials.

El principal avantatge de l'edició i revisió actual és l'haver facilitat la seva consulta, haver reorganitzat alguns sectors i haver donat títol a materials no descrits a l'anterior catàleg.

Es tracta, de tota manera, d'una simple guia catàleg d'un fons arxivístic, però que de la manera en què ha estat concebuda ofereix molt poques dades per ella mateixa.

A. N.

M^a del Mar ROYO MARTÍNEZ, «Circulación de reales y tarjas en la provincia de Guipúzcoa a mediados del siglo XVI», *Numisma*, 236 (1996), p. 185-202.

Documentat estudi d'un aspecte puntual de la circulació monetària, ja que es circumscriu a una cronologia i àrea molt concreta. De tota manera els resultats són importants, perquè posen al descobert un mecanisme d'exportació de plata castellana en forma de rals d'argent, contrabalançada amb l'entrada de les denominades *tarjas* i que correspondrien a grosses peces de billó. Tractant-se d'un article a *Numisma*, només hem de lamentar el caràcter tan «anumismàtic» del treball, ja que no s'entra mai en l'intent d'identificació concreta de les monedes que mouen aquest corrent especulatiu.

M. Crusafont

VVAA, *Cien años de historia de la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbres*, Madrid, 1994, 315 p.

L'any 1893 la casa de la moneda de Madrid passà a denominar-se Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre, per un reial decret. Amb motiu del centenari (1993), l'actual Museo de la Casa de Moneda s'ha ocupat de la publicació d'aquesta obra de luxosa impressió i generosament il·lustrada, que recull la trajectòria d'aquella institució.

La primera part, estructurada en set capítols, és dedicada a les diferents etapes per les quals ha anat passant la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre: els seus antecedents a la seca

de Madrid, la inauguració de les noves instal·lacions en temps d'Isabel II (1861), la FNMT del 1893 al 1936, l'etapa de la guerra civil (1936-1939), el període 1939-1964, el trasllat a les noves instal·lacions el 1964 i un darrer capítol que comprèn del 1976 a l'actualitat. Han intervingut en la realització d'aquesta part un equip de set autors i de cinc investigadors destacats als arxius. Un treball que ha pogut, doncs, dur-se a terme tot comptant amb uns mitjans força extraordinaris.

La segona part comprèn diferents articles sobre història, economia, literatura, filatèlia i art a l'Espanya dels segles XIX i XX, en estreta consonància amb el desenvolupament i amb la producció de la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre. Aquests articles han estat encomanats a reconegudes autoritats en cada matèria.

Cal concloure que l'obra en el seu conjunt representa una contribució fonamental a la història recent de la fabricació de moneda a l'Estat espanyol.

Anna M. Balaguer